
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Planell Bonet, Xavier; Marín Corbera, Martí, dir. Herois o bandolers? L'evolució del maquis en la historiografia i la memòria col·lectiva. 2020. 46 pag. (803 Grau en Història)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/232828>

under the terms of the  license



Universitat Autònoma de Barcelona

**Herois o bandolers? L'evolució del maquis en la
historiografia i la memòria col·lectiva**

Xavier Planell Bonet

Facultat de Filosofia i Lletres

Grau d'Història

Treball Fi de Grau

Director: Martí Marín Corbera

Curs 2019-2020

*En memoria
de los guerrilleros españoles
muertos en la lucha
por la paz, la libertad y la democracia
al lado de todos los pueblos del mundo*

Inscripció sota el *Monumento al maquis* situat a Santa Cruz de Moya (Conca)

La imatge de la portada és un grafit pintat al municipi de Sallent on es pot veure un maquis fugint de la Guàrdia Civil.
Recuperat de: <https://ca.wikipedia.org/wiki/Maquis> [Consultat el 14/05/2020]

RESUM:

Herois per uns, bandolers per altres, desconeguts per bona part de la societat, el maquis ha arribat als nostres dies impregnat per la retòrica de l'oblit instaurada pel règim franquista. Serà gràcies a l'esforç d'una sèrie d'historiadors especialitzats en el tema i d'unes associacions que no es cansaren de reivindicar la seva memòria, que avui en dia tenim més clara la història d'aquells que un dia decidiren agafar les armes i fer-se guerrillers. No obstant, encara queden ombres per il·luminar. En el present treball, resseguiem tant els passos que va recórrer la guerrilla durant el seu període d'activitat com l'estudi que n'ha fet la historiografia sobre el fenomen, així com els esforços de diverses associacions per mantenir viva la *memòria guerrillera*.

Paraules clau: maquis, guerrilla antifranquista, *memòria guerrillera*, historiografia.

ABSTRACT:

Heroes for some, bandits for others, unknown for the main part of our society, the maquis has come to our days blurred because of the memory-erasing desire established by the Franco regime. It will be thanks to the efforts of a series of historians specialized in the subject and of some associations that did not surrender vindicating their memory, that today we have clearer the history of those who one day decided to take the weapons and become guerrillas. However, there are still much to be clarified. In the present work, we will follow both the steps taken by the guerrillas during their period of activity and the study that historiography has made of the phenomenon, as well as the efforts of various associations to keep the *guerrilla memory* alive.

Keywords: maquis, anti-Franco guerrilla, *guerrilla memory*, historiography.

Índex

1.	Introducció.....	4
2.	Part I. La història de la guerrilla antifranquista	
2.1.	La resistència armada i orígens de la guerrilla antifranquista durant la guerra civil (1936 – 1939).....	6
2.2.	La formació de la guerrilla antifranquista en el context de la Segona Guerra Mundial (1939 – 1944)	8
2.3.	Un període d’esperança (1944 – 1947)	9
2.4.	L’ocàs del maquis (1947 – 1952)	12
3.	Part II. El record del maquis: historiografia i memòria	
3.1.	El maquis des de la perspectiva del règim. Els primers treballs. De Cossías a Aguado.....	15
3.2.	Aparició de les primeres monografies i esclat de la història regional sobre la guerrilla antifranquista (dècades 80 i 90)	17
3.3.	L’auge de la historiografia de la Resistència (a partir dècada dels 2000). Nous enfocaments. Mercedes Yusta i Secundino Serrano.....	18
3.4.	Una ullada al present. Les últimes publicacions i el paper de la memòria guerrillera.....	21
4.	Conclusions.....	24
5.	Bibliografia.....	26
6.	Annexes.....	29

1. Introducció

«En el día de hoy, cautivo y desarmado el Ejército Rojo, han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado». El dia 1 d'abril de 1939, amb aquest comunicat, el mateix Franco donava per finalitzada una cruenta guerra civil iniciada el juliol de 1936. Aquesta data, per la seva rellevància, recull un gran consens social, i historiogràfic, per marcar-la com el punt i final de la Guerra Civil Espanyola. Ara bé, tot i que aquell dia la derrota de les forces republicanes va ser gairebé total, l'estat de guerra no va ser revocat fins l'any 1948. Recentment, alguns historiadors, com ara Jorge Marco o Mercedes Yusta, han començat a posar en dubte la cronologia oficial, ja que, a parer seu, la guerra civil no es pot donar per finalitzada fins l'any 1952. Què és el que porta a ambdós historiadors a dilatar el conflicte gairebé tretze anys més? La resposta la trobem en la redacció del present treball: la guerrilla antifranquista.

L'any 1952 coincideix amb el final de la resistència armada quan la major part dels guerrillers antifranquistes abandonen territori espanyol davant una lluita de la qual ja era impossible sortir-ne victoriosos. Aquests guerrillers, també coneguts com a maquis, portaven des de 1939, alguns ja des dels inicis del conflicte el 1936, lluitant contra el franquisme. Aquests homes, abocats a les muntanyes i als entorns rurals fugint de la repressió, obstinats i sense resignar-se, no van donar per acabada la guerra civil. Durant anys, el maquis va actuar en diverses zones de la geografia espanyola per tal de posar contra les cordes el règim; un intent de fer visible que, tot i que oficialment la guerra s'hagués acabat, encara hi havia gent que s'hi oposava. Tanmateix, a mesura que els diferents organismes internacionals començaven a reconèixer al règim franquista, l'esperança de recuperar el la república s'esvaïa juntament amb els nombre d'organitzacions guerrilleres. Tot i que alguns d'ells van seguir plantant cara al règim de manera individual, cap a 1952 el moviment guerriller antifranquista organitzat ja formava part de la història d'Espanya. O més aviat potser no.

Ja des d'un inici, el règim va utilitzar tota la maquinària comunicativa al seu abast per demonitzar els individus que participaven de la resistència armada antifranquista presentant-los com a bandolers o criminals. Només en les àrees rurals i de muntanya que van tenir contacte amb els maquis, les seves accions van perdurar gràcies a la memòria popular. La llei del silenci i la consigna de l'oblit van intentar esborrar-los de la història. Fins i tot, aquells qui van organitzar la guerrilla antifranquista des de l'exili, el PCE, no van tardar gaire en arraconar durant molts anys la seva implicació en els racons més profunds de la memòria, abjurant de la via armada que un dia van esgrimir com a alternativa per fer caure el règim franquista. Aquesta consigna és la mateixa que sembla haver seguit la historiografia acadèmica d'ençà de l'arribada de la democràcia a Espanya.

No han estat gaires els i les historiadores que s'han atrevit a solcar aquestes aigües revoltes. La quantitat d'obres i/o articles publicats fins l'inici del nou mil·lenni és més aviat escassa, i la majoria d'aquestes han estat escrites pels mateixos autors i autores. Ja des de la Transició van començar a aparèixer diversos llibres que tractaven el tema però sovint des d'un àmbit no universitari i des d'una perspectiva més aviat regional. No obstant, a partir de l'obertura d'alguns arxius, fins aleshores restringits al món acadèmic, la quantitat de monografies, llibres i articles de qualitat ha anat en augment. Ara bé, la majoria d'aquests estudis, sense menystenir les seves aportacions, segueixen centrant-se en l'àmbit local o regional, exceptuant algunes obres de referència que han abordat el tema de manera general reclamant l'atenció que la qüestió necessita. Aquest semi-buit historiogràfic, entre altres factors, ha portat que encara avui en dia existeixi en la població un imaginari força difús i polaritzat del maquis, amb pocs referents en l'àmbit acadèmic que il·luminin les ombres que encara planen sobre aquells qui un dia van decidir agafar les armes per defensar allò en el que creien.

Val a dir però que la recerca no és fàcil. Les dificultats per abordar el tema són considerables. Començant perquè bona part de la documentació, fins no fa gaires anys vetada al públic, només aporta el punt de vista dels qui van practicar una política de repressió i una retòrica de l'oblit. A més, la gran dificultat per l'historiador es troba en la visió dels vençuts. La documentació sovint és escassa i la major part dels cassos es basa en testimonis directes difícils de contrastar. Tota una sèrie de memòries i (auto)biografies han aparegut en el mercat editorial des que el tema va deixar de ser tabú. Davant d'aquesta situació, l'historiador/a, sense capacitat de contrastar la majoria de testimonis, ha de fer equilibris i buscar en altres fonts "l'objectivitat" necessària perquè l'obra no sigui titllada d'estar escrita amb un biaix ideològic. No obstant, tot i les evidents dificultats, aquestes no han d'impedir que la historiografia es submergeixi en una temàtica relativament marginada dins el món acadèmic. És evident que, a dia d'avui, les ferides obertes durant la Guerra Civil Espanyola encara no han cicatritzat i els debats historiogràfics entorn a la guerra i al període franquista segueixen candents. Però això no ha impedit que historiogràficament s'hagin explotat diverses temàtiques, centrades sobretot en la repressió i l'organització franquista, les violències durant la Guerra Civil, etc., en les quals constantment hi ha novetats, mentre que d'altres segueixen restant en segon, i fins i tot, en tercer pla. Malauradament, l'estudi de la guerrilla antifranquista el situem en la segona categoria. La historiografia deu a la Història el posar per escrit i recordar, sense idolatrar ni demonitzar, les accions del maquis, el qual, ens agradi o no, forma part de la nostra història.

Part 1. La història de la guerrilla antifranquista

2.1. La resistència armada i orígens de la guerrilla antifranquista durant la guerra civil (1936 – 1939)

«En una guerra civil, es preferible una ocupación sistemática de territorio, acompañada de una limpieza necesaria, a una rápida derrota de los ejércitos enemigos que deje el país infestado de adversarios»¹. D'aquesta manera Francisco Franco compartia amb Emilio Faldella, oficial italià enviat durant la Guerra Civil Espanyola, el seu punt de vista sobre com actuar davant una guerra civil. Franco planejava una ocupació del territori lenta i gradual, amb l'objectiu de dur a terme una redempció moral del poble espanyol mitjançant la instauració d'una duríssima política repressiva. I així ho va fer. La violència i la repressió van ser les protagonistes principals de la Guerra Civil Espanyola (1936 – 1939). Una cruenta i llarga guerra que va esclatar arran que «el golpe militar no pudo lograr de entrada la conquista del poder» (Casanova, 2013: 19). El fracàs de l'alçament contra el govern de la Segona República va deixar el territori dividit en dos grans blocs (veure annex 1). Per una banda, els partidaris de la República on trobem una amalgama d'agents polítics de diversa índole: anarquistes, comunistes, socialistes, republicans moderats, progressistes i conservadors o nacionalistes i democristians catalans i bascos. Per una altra banda, els defensors de l'alçament militar: catòlics, majoritàriament integristes; militars compromesos amb el cop d'estat; monàrquics i ultradretans diversos; i diverses agrupacions polítiques i socials d'ideologia feixista². El fracàs a mitges del cop d'estat i la incapacitat del govern de la República per restaurar l'ordre van deixar via lliure perquè la violència s'estengués per tota la península. Tant en el territori *nacional* com en els que es van mantenir fidels a la República es va desfermar una espiral de violència contra l'adversari que es va traduir en afusellaments i assassinats, entre d'altres. Ara bé, tal i com defensa l'historiador Javier Rodrigo, basant-se en treballs anteriors d'historiadors de renom com ara Santos Juliá o Julián Casanova³, que la violència aparegués en ambdós bàndols no significa que fos igual. Rodrigo defensa l'existència d'una violència asimètrica, ja que la violència en el bàndol franquista va ser quantitativament, però també qualitativament, més alta. Els franquistes van voler fer-se amb el poder mitjançant el terror i la repressió. Així doncs, «la violencia fue – pel franquisme – el instrumento preferencial para el atajamiento de las resistencias al golpe de Estado y para la “limpieza” política de la retaguardia» (Rodrigo, 2008: 39).

¹ Cita extreta de: Preston, P. 2010: 60.

² Per a saber-ne més sobre la composició del bàndol sollevant veure: Mota, J. M. (2020).

³ Sobre aquest tema i dels autors esmentats, veure: Juliá, S. (1999); Casanova, J., Espinosa, F., Moreno, F., Mir, C. (2002).

No és d'estranyar doncs que en les primeres zones ocupades pels nacionals, part de la població, sobretot la que tenia uns antecedents compromesos amb els valors republicans, decidís evitar un destí que ja estava escrit. Part d'aquesta població decidirà fugir de la repressió a l'únic lloc que tenien a l'abast: les muntanyes. El fenomen dels fugits, tal i com eren coneguts en aquesta primera etapa, s'estengué per aquells territoris que van caure en mans sollevades ràpidament: Extremadura, Lleó, Andalusia, Astúries o Santander. La majoria provenien de l'àmbit rural, on l'anonimat no existia i era més probable patir la repressió (detencions, confiscacions o la mort). No obstant, a mesura que avançava el conflicte, part dels fugits decidiren consolidar-se a les muntanyes, sense encara una organització massa clara. És precisament en aquest fenomen on trobem l'origen de la resistència antifranquista armada. L'activitat guerrillera ja es pot detectar dies després de l'inici de la guerra. Ara bé, encara no es podien anomenar guerrillers en *stricto sensu*, ja que aquesta activitat guerrillera estava basada en la supervivència i no en una actuació organitzada i amb uns objectius clars.

Així doncs, no es pot entendre la resistència antifranquista sense la política repressiva d'extrema violència protagonitzada pels franquistes. Aquells que van veure perillar la seva vida decidiren sobreviure a les muntanyes mentre esperaven el desenllaç de la guerra. I motius en tenien, ja que les víctimes del franquisme no van ser tan sols aquells persones políticament compromeses sinó que, tal i com assenyala Josep M. Solé i Sabaté: «aquellos que se creyeron a salvo de la represalias, puesto que no tenían manchadas las manos de sangre formaron, precisamente, el grueso de las víctimas» (1985: citat en Serrano, 2001: 33). A partir de l'abril de 1938 la situació de la República era la crònica d'una mort anunciada. Com hem observat, si l'exèrcit franquista va tardar mesos en ocupar els territoris que encara es mantenien fidels a la República va ser, segons Paul Preston, perquè Franco va decidir allargar la guerra per tal de reprimir i atemorir la població perquè no s'oposés al nou règim que vindria. Ara bé, també s'ha de tenir en compte que Franco tampoc sabia com gestionar un altre tipus de guerra que no fos la que havia après durant la seva estada al Marroc. Alguns autors defensen que l'experiència dels militars africanistes durant les guerres colonials al Marroc es veurà reflectida en la guerra civil; des de les atrocitats comeses fins al discurs emprat o les pròpies tàctiques militars (Balfour, 2002). Tal i com afirmava el mateix Franco, «sin África, yo apenas puedo explicarme a mí mismo, ni me explico cumplidamente a mis compañeros de armas»⁴. Fos com fos, un cop acabada la guerra, tal i com defensa Secundino Serrano, «la única oposición la constituían unos cientos de huidos sin otro objetivo en su horizonte personal que la supervivencia» (2001: 69). Així doncs, a partir de l'1 d'abril de 1939, els fugits estaven sols davant del franquisme.

⁴ Cita extreta de la ressenya de l'obra de Sebastian Balfour a: Pastor, F. M. (2007).

2.2. La formació de la guerrilla antifranquista en el context de la Segona Guerra Mundial (1939 – 1944)

El final de la guerra civil no suposà, tal i com hem vist, el retorn d'una bona part dels fugits als seus pobles d'origen. Amb la victòria franquista sense reconciliació, els fugits seguien estan amenaçats per la repressió del nou règim, el qual començava a instaurar-se i consolidar-se en el poder. L'alternativa a un empresonament, o en el pitjor dels casos, la mort, era, per molts homes, seguir resistint a les muntanyes. Ara bé, a diferència dels anys anteriors, ara no gaudien de cap suport polític ni militar, excepte el dels familiars i les persones que els donaven suport en el món rural. Tanmateix, amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial (1939 – 1945), però sobretot a partir de 1943, quan es produí un canvi en la tendència de la guerra a favor dels aliats, els homes de la serra van veure una oportunitat a la qual aferrar-se per seguir lluitant i, en un futur, fer caure el règim franquista gràcies a la intervenció aliada. El que havien de fer doncs era resistir.

Una diferència substancial vers el període anterior va ser l'arribada de nous fugits. La immensa majoria havien escapat dels camps de concentració franquistes o eren antics soldats de l'exèrcit republicà (veure annex 2). Això suposà una major ideologització dels petits grups de fugits, ja que els nous companys eren persones amb una ideologia d'esquerres clara, ja fossin llibertaris, comunistes, socialistes, republicans, etc., i compromeses en la causa de fer caure el règim. Així doncs, aquesta nova onada de fugits es traduí en una major organització i un mínim pla de futur, encara que poc definit. Exemple d'això és la creació de la Federación de Guerrillas de León-Galicia l'any 1939, oficialitzada el 1942, la primera agrupació guerrillera de la postguerra i que, tal i com defensa Hartmut Heine (1980), servirà d'exemple per a les futures agrupacions que s'aniran formant a tota la península els anys següents (veure annex 3).

Ara bé, és important recalcar que, com assenyala Serrano, tot i l'arribada de nous fugits més ideologitzats, «estos grupos de antifranquistas no consiguieron vertebrar organizaciones que pudieran catalogarse de políticas o militares. Tampoco fueron capaces de dilucidar sus objetivos políticos» (2001: 76). Aïllats, sense ajuda externa i amb uns recursos limitats, depenien totalment de les xarxes de solidaritat que es crearen entorn dels pobles situats sota l'àmbit d'actuació guerrillera; els familiars i les persones que sentien simpatia pels fugits esdevindran el salvavides de la guerrilla. Tenint en compte la seva situació, no és d'estranyar que la seva tàctica passés per l'autodefensa tot esperant la resolució del conflicte mundial.

Tanmateix, els problemes dels guerrillers no s'acabaven aquí. A les dificultats anteriorment esmentades n'hi hem d'afegir dues més. En primer lloc, la divisió de l'exili republicà es va traduir també en la divisió d'algunes agrupacions guerrilleres. Cegats per les pròpies disputes polítiques i personals, els principals líders republicans a l'exili no van ser capaços d'unir forces per fer caure el règim franquista. Cada organització política tenia el seu propi full de ruta; inclús les divergències dins de les pròpies organitzacions polítiques i sindicals, com ara la CNT o el PSOE, eren palpables. Aquesta divisió es va veure plasmada també en la guerrilla antifranquista. Bona part dels comunistes, cenetistes, socialistes i/o llibertaris que formaven part de les guerrilles seguien les consignes que els arribaven dels seus partits (o sindicats) a l'exili. Un clar exemple d'aquesta divisió fou les desavinences constants dins la guerrilla asturiana. Mentre que els guerrillers comunistes i llibertaris eren partidaris d'una acció activa contra el règim, els guerrillers socialistes advocaven per la resistència passiva, que era la directriu del PSOE a l'exili, ja que la lluita armada donava mala imatge⁵, almenys fins 1943, quan els Aliats apostaren fortament per afavorir les resistències armades arreu d'Europa contra el feixisme, encara que això no inclogués a Espanya per la seva posició de «no bel·ligerant».

En segon lloc, la repressió del règim franquista. Ja des d'un primer moment, el franquisme posà les bases jurídiques de la repressió a partir d'un conjunt de lleis pensades per a teixir una densa xarxa, de la qual fos molt difícil escapar i on qualsevol es podia veure-hi implicat per diverses bandes (Marín, 2006: 59). Tot i que molts guerrillers fugissin de la repressió, aquesta els seguí fins les muntanyes, encara que durant aquest període no fou gaire efectiva vers els guerrillers. No serà fins l'any 1944 que la repressió s'intensificà. Aquest canvi de tendència responia a que, tot i que en un inici el règim veia els fugits, i posteriors guerrillers, tan sols com un problema de bandolerisme, al anar apropant-se la derrota de les forces de l'Eix, el franquisme veié perillar la seva pervivència i decidí intensificar la repressió.

2.3. Un període d'esperança (1944 – 1947)

És a partir de 1944 quan el nom «maquis» comença a consolidar-se, encara més arran de la derrota de les forces de l'Eix l'any 1945, ja que obria un període esperançador per aquells qui volien, i creien possible, fer caure el règim franquista. Serà precisament durant aquest període on als guerrillers de la *Résistance* se'ls començarà a anomenar *maquisards* o simplement maquis. Bona part de la resistència francesa va estar nodrida dels exiliats republicans, sempre amb la mirada de reüll posada a Espanya.

⁵ Tant els articles de Garcia Piñeiro, R. (2003) com l'obra de Sacaluga, J. A. (1986) aprofundeixen molt més en l'estratègia socialista a Astúries i la seva divergència d'actuació respecte a la guerrilla comunista/llibertaria.

A l'estiu de 1944, molts dels guerrillers espanyols van veure en l'alliberació de França l'oportunitat d'alliberar també Espanya del franquisme. Amb l'eufòria d'haver expulsat el nazisme de França, part d'aquests guerrillers veieren una oportunitat que no podien deixar escapar; d'aquesta eufòria momentània nasqué la necessitat de fer alguna cosa per tal d'alliberar Espanya. Així sorgí, en el cap de Jesús Monzón, militant comunista, un projecte de reconquesta del territori espanyol des de la frontera pirenaica.

Així doncs, a l'octubre de 1944 es produí l'intent d'invasió de la Vall d'Aran, oficialment dita "Operación Reconquista de España" (veure annex 4). Segons Monzón, l'objectiu de l'entrada de guerrillers armats a la vall era ocupar i controlar el territori per tal d'instaurar el govern legítim de la República tot esperant que es produís un alçament popular generalitzat de la societat espanyola contra el règim franquista. Tanmateix, segons Daniel Arasa (2004), tot i aconseguir penetrar en territori aranès fins arribar gairebé a Vielha, la falta de planificació, la poca confiança en l'operatiu i l'absència d'uns objectius clars foren els ingredients principals per entendre el seu fracàs. Generalment, l'intent d'invasió s'ha vist com una idea descabellada i improvisada des d'un inici i encara avui en dia es debat el per què d'aquesta aventura destinada, per molts autors, al fracàs.

Paradoxalment, molts historiadors defineixen l'intent d'invasió de la Vall d'Aran com el major perill que va patir el règim franquista durant la seva llarga trajectòria. No tant per la invasió en sí, que a efectes purament militars suposava un perill més aviat baix, sinó per la possibilitat d'intervenció dels Aliats a Espanya. Curiosament, tot i l'absolut fracàs, no va modificar la intenció d'acabar amb el règim mitjançant la via insurreccional sinó que tant sols la va modificar. Després d'Aran, diversos grups de guerrillers anaren entrant a Espanya per organitzar la resistència armada, ja existent, i encaminar-la cap a la via insurreccional. Serà el PCE, ara en mans de Santiago Carrillo, qui abanderarà aquesta estratègia. No obstant, «más allá de los papeles, no existió un mando guerrillero operativo y único para todo el territorio nacional, y cada agrupación, incluso cada partida, hizo lo que pudo y como pudo» (Serrano, 2001: 147). A més a més, a les dificultats per comunicar-se entre agrupacions i a l'absència d'una planificació conjunta, s'ha de sumar el fet que ni anarquistes ni socialistes ni republicans veien amb bons ulls la via insurreccional. Així doncs, la nova estratègia guerrillera naixia morta.

No obstant, tot i el fracàs de la *Operación Reconquista* i el poc consens que generà la via insurreccional plantejada pel PCE, és precisament en els anys següents quan la guerrilla antifranquista serà més activa. Hem de situar aquest auge guerriller en el context internacional. La victòria aliada en la Segona Guerra Mundial posà en una situació molt compromesa al règim de

Franco alhora que donava esperances tant a l'exili republicà com al maquis espanyol per la reinstauració de la República. Mentre que part de l'exili republicà, socialistes i republicans, posaven les esperances en la intervenció de la Gran Bretanya, arran de la victòria del laborista Clement Attlee sobre Churchill, els comunistes, tot i fer pinya amb l'executiu a l'exili, van seguir en paral·lel amb el seu projecte insurreccional.

És així com el PCE, per tal d'organitzar i centralitzar la guerrilla antifranquista, va dividir la resistència armada en nou agrupacions guerrilleres segons la seva actuació en el territori. No obstant, la historiografia ha reduït, a la pràctica, el nombre d'agrupacions guerrilleres a sis. A destacar: Galicia-Lleó, Astúries-Santander, la Zona Centre, Extremadura, Andalusia i Llevant-Aragó (veure annex 5). Gràcies a una millor organització i a l'arribada de nous maquis provinents de França la guerrilla va tenir l'època de màxima esplendor en quant a la seva activitat. Sabotatges, cops econòmics, ocupació de pobles, impressió de revistes guerrilleres o enfrontaments contra la Guàrdia Civil se succeïran un darrera l'altre (veure annex 6). Ara bé, l'augment de l'activitat guerrillera comportà dos grans problemes per a la supervivència del maquis. Per una banda, l'auge de la guerrilla suposà també un augment de la repressió per part del règim. En els anys més complicats pel franquisme (1945-46), l'últim que volia el règim era mostrar debilitat. Aquest augment de la repressió es traduí en baixes constants pel maquis, sobretot dels seus enllaços, i la caiguda i detenció de diversos dels seus dirigents. No obstant, el cop mortal del règim no arribaria fins 1947 amb l'aprovació de la *Ley del Bandidaje y terrorismo*⁶. En segon lloc, l'arribada de resistents no autòctons del territori on actuava la guerrilla va deteriorar les relacions de confiança dins la mateixa guerrilla i amb els enllaços. Les discrepàncies ideològiques i d'estratègia entre llibertaris i comunistes ràpidament sortiren a la llum. A més, tal i com assenyala Mercedes Yusta (1999), molts dels enllaços, que eren vitals per la supervivència del maquis, perderen la confiança amb la guerrilla per l'arribada de resistents que no coneixien ni eren del territori.

Tanmateix, l'estocada de mort al maquis arribà del mateix lloc on residia la confiança dels republicans i resistents espanyols per acabar amb el règim franquista: de l'exterior. L'esclat de la Guerra Freda i el canvi de política dels aliats va caure com un gerro d'aigua freda sobre l'exili republicà. Tota esperança va desaparèixer quan Winston Churchill va fer baixar el "teló d'acer" sobre Europa. Hartmut Heine (1983: 178) defensa que la pervivència del règim franquista responia precisament a la voluntat de Gran Bretanya, ja que pels seus interessos Franco suposava una garantia

⁶ Amb aquesta llei, aprovada el 18 d'abril de 1947, el règim franquista intensificava la repressió contra l'activitat guerrillera. La llei, tal i com argumenta Stanley Paine (1997), englobava tota la legislació anterior dedicada a la repressió i reafirmava l'atribució als tribunals militars dels delictes de caire polític.

contra el comunisme; era preferible un règim dictatorial a Espanya a un de comunista que trenqués la nova geopolítica establerta. Ara bé, altres autors han assenyalat que la possibilitat d'un règim comunista a Espanya era altament improbable, i que els britànics simplement havien fet un càlcul interessat: era més fàcil que un règim dictatorial respectés els seus interessos econòmics a Espanya que no pas amb un govern republicà progressista d'esquerres. El resultat fou que, a partir de 1947, els últims raigs d'esperança anessin abandonant poc a poc aquells qui encara lluitaven per fer caure el règim.

2.4. L'ocàs del maquis (1947 – 1952)

L'any 1947 va marcar l'inici de la llarga mort del maquis. La majoria de la historiografia senyala dos factors clau que enceten el període negre per a la guerrilla antifranquista. En primer lloc, l'aprovació del decret-llei per a la *Represión del Bandidaje y el Terrorismo*, el qual permeté una repressió millor organitzada i més efectiva i, en segon lloc, el referèndum del 6 de juliol sobre la *Ley de Sucesión en la Jefatura de Estado*, el qual permetia al franquisme presentar-se com una democràcia, que el règim vendrà com a *la española*, i ser acceptada paulatinament per la majoria d'estats (veure annex 7). Així doncs, abandonats per la resta de potències europees i la majoria d'institucions republicanes a l'exili, a excepció del PCE, els guerrillers van haver de veure impotents com el règim franquista augmentava la persecució.

L'arribada d'Alonso Vega al capdavant de la lluita contra el maquis va suposar un salt qualitatiu en l'eficàcia de la repressió. El règim havia superat la prova de foc per a la seva supervivència i ara podia destinar tots els recursos necessaris per acabar amb el maquis. El canvi d'estratègia va ser clau. Tal i com senyala Serrano, «hasta 1947, la eficacia de las fuerzas represivas fue relativa y las pérdidas del maquis podían catalogarse de normales. Pero a partir de ese año se produjo un cambio cualitativo, ya que se sustituyó el enfrentamiento directo por la mejora de los sistemas de espionaje y las contrapartidas» (2001: 235). Així doncs, les forces de repressió van decidir atacar el taló d'Aquil·les de la resistència armada: els enllaços i confidents. L'onada de terror vers els ulls i les oïdes del maquis entre 1947 i 1949 va suposar un cop molt dur que es traduï en el desmantellament de la majoria de xarxes resistents. A destacar: desaparició de l'Exèrcit Guerriller de la Zona Centre ja l'any 1946 però no serà fins el 1949 que l'activitat guerrillera desaparegui gairebé del tot; desmantellament de la Federació de Guerrilles de Galicia-Lleó el 1947 i les diferents agrupacions, tant gallegues como lleoneses, gairebé van desaparèixer el 1949; desaparició i fugida a l'exili de la resistència asturiana socialista l'any 1947; entre d'altres.

Tot i l'augment de la repressió i de la violència, contestada pels maquis amb més violència, van haver-hi agrupacions que encara durant aquest període van seguir duent a terme una alta activitat, com és el cas de l'AGLA, o fins i tot van tenir el període de màxim apogeu, com és el cas de la *Agrupación Roberto* (Ruiz, 2013). Tanmateix, el que posà definitivament punt i final al maquis fou el canvi de tàctica del PCE a partir de l'octubre de 1948. La nova estratègia comunista passava per abandonar la resistència armada a favor d'entrar a les institucions i organitzacions franquistes per tal de despertar la classe obrera sotmesa al terror i la violència exercida pel règim. Aquest canvi de rumb suposava la desaparició de l'últim pilar que sostenia el maquis; la lluita armada ja no tenia sentit.

No obstant, tot i que el PCE anunciés el final de la via armada, encara anys més tard seguien les activitats del maquis. Les consignes contradictòries que arribaven des de l'exili, la difícil comunicació, la negativa d'alguns guerrillers de deixar l'activitat armada i la poca planificació del PCE, va fer, segons Heine, que mai s'acabés de produir el canvi d'estratègia sinó que l'únic que es produí fou la desaparició dels guerrillers en mans de les forces de repressió (1983: 468-469). Per tant, a partir de 1949 fins l'any 1952, els guerrillers, abandonats a la seva sort, tant per la majoria dels seus enllaços, que van decidir col·laborar amb la repressió al veure que la lluita antifranquista estava perduda, com per l'exili, els comunistes només evacuaren amb èxit una part dels guerrillers pertanyents a l'AGLA, aniran desapareixent progressivament de les muntanyes i serralades (Romeu, 2002). Les últimes agrupacions guerrilleres que encara resistien, com l'AGLA, la guerrilla asturiana o diverses agrupacions andaluses, aniran sent desmantellades per la repressió franquista fins a la seva total desaparició l'any 1952. En aquesta fase final, la majoria de víctimes i caigudes es produïren per delacions i traïcions dels enllaços o dins la mateixa guerrilla; persones que, havent perdut tota esperança de victòria i d'exiliar-se, decidiren col·laborar amb les forces de repressió. Seguint les tesis de Serrano, en el període 1949 – 1952 no es pot parlar amb propietat de guerrilla, ja que la resistència antifranquista armada en *stricto sensu* havia desaparegut (2001: 340).

Així doncs, l'any 1952, el canvi de context va demostrar que el temps del maquis havia acabat. La possible intervenció dels països democràtics i la guerrilla antifranquista havien constituït l'únic perill pel règim. Emperò, a inicis de la dècada dels cinquanta, eren una amenaça del passat. Tanmateix, alguns guerrillers es van negar a acceptar la realitat i van decidir seguir la lluita, ara personal, contra el règim. Herois, somiatruïtes, resistents lloables per uns, bandolers, fugitius o criminals per altres, aquests últims guerrillers seguien actuant fins que la mort els vingués a trobar. Sens dubte, els més actius i perllongats en el temps foren els guerrillers llibertaris que actuaven principalment a Catalunya. Sense desmerèixer l'actuació d'altres, destacar els més actius i coneguts: Josep Lluís Facerias, que actuà sobretot a la ciutat de Barcelona fins la seva mort l'any 1957; Francesc (*Quico*)

Sabaté, considerat pels coneguts i col·laboradors per ser un “home d’acció”, segurament fou el maquis més buscat durant els anys cinquanta pel règim fins la seva mort en mans de les forces de repressió el gener de 1960 (veure annex 7); o Ramon Vila Capdevila (*Caracremada*), qui actuà sobretot en la comarca del Berguedà, mantingué la seva activitat fins l’any 1963. No obstant, l’epíleg de la història de la guerrilla antifranquista el situem en el pantà, llavors encara en construcció, de Belesar (Galícia), on el 10 de març de 1965 moria, a causa de tres trets de fusell, Xosé Castro Veiga (*O Piloto*), considerat l’últim maquis espanyol (Eiré, 2015). A partir d’aquell moment, el maquis definitivament ja formava part de la història d’Espanya.

Part II. El record del maquis: historiografia i memòria

3.1. El maquis des de la perspectiva del règim. Els primers treballs. De T. Cossías a F. Aguado

La mort de Castro Veiga no suposà l'inici de l'estudi del fenomen guerriller. Aquest havia començat abans, en la dècada dels cinquanta, tot i que no des d'un punt de vista historiogràfic. El règim franquista, durant els anys de la dictadura, va donar suport a petites iniciatives que se centraven en l'estudi de la resistència antifranquista o, com ells anomenaven, el bandolerisme. L'objectiu del franquisme a l'hora de promoure aquests estudis era ben clar: es cercava la criminalització de la guerrilla antifranquista presentant i titllant els seus membres de criminals i bandolers. A la pràctica, es buscava l'oblit del fenomen guerriller; fer-lo desaparèixer de la història d'Espanya. Així ho demostren les poques publicacions respecte el tema. En la seva novel·la *Maquis*, Alfons Cervera reflecteix molt bé aquest desig: «en la memoria de la gente solo quedan las guerras ganadas por los vencedores, las otras se olvidan porque las victorias oscurecen la indignidad de la derrota y a final siempre habrá una suplantación de la verdad escrita por los cronistas del olvido» (2007: 152).

Així doncs, des de 1952, quan la majoria d'autors donen per acabada la guerrilla antifranquista, fins gairebé la dècada dels vuitanta, el franquisme va capitalitzar la memòria i la història del maquis. No obstant, tal i com assenyala Jorge Marco, la bibliografia franquista fou bastant escassa, tractant-se tan sols de vuit llibres i set articles (2011: 17). Cal recalcar que cap d'aquests estudis es poden considerar historiogràfics, tot i que aportin dades o utilitzin documentació oficial, ja que estan fets des d'una perspectiva esbiaixada dels esdeveniments. L'interès que el règim va mostrar respecte aquest tema va ser escàs, ja que era considerat un tema menor, oblidable. És per aquest motiu que part dels treballs publicats durant el franquisme van sorgir d'iniciatives personals o des de la pròpia Guàrdia Civil, per tal de reivindicar el seu paper durant aquells anys.

El primer treball que tenim sobre l'estudi del maquis és *La lucha contra el maquis en España*, de Tomás Cossías, publicat l'any 1956. Antic agent de la Brigada Político-Social, cos policial dedicat a la repressió, destinat a la zona de Llevant, va viure en primera persona la lluita contra el maquis (Yusta, 2003: 5). D'iniciativa personal, l'obra és més aviat un manual de la contrainsurgència, el qual volia relatar la lluita contra el maquis durant la dècada dels 40 centrant-se en el territori d'actuació de l'AGLA. En el llibre, seguint la línia del règim, Cossías presenta una guerrilla homogènia fortament vinculada al comunisme soviètic que terroritza a la població rural on actuen. Per l'autor, serà gràcies a la intervenció de la Guàrdia Civil que les serralades i muntanyes espanyoles quedaran lliures de

l'amenaça roja, i conclou alleugerit que «han pasado los días de terror. Todo transcurre igual que antes de que Moscú decidiera invadir nuestro suelo con sus grupos de comunistas» (Cossías, 1956: 217). Tot i els esforços per presentar l'obra com una recerca objectiva i fidedigne a la realitat que es descriu, com Eduardo Comín defensa en el pròleg, «el nul anàlisi crític de les fonts i l'ús esbiaixat, selectiu i parcial que d'elles fa, l'allunya de tota pretensió científica» (González, 2017: 13).

No serà fins a finals de la dècada dels seixanta i principis dels setanta que trobem més articles i obres que tractin el tema. Tot sorgí d'un esforç del franquisme per tal d'intentar blanquejar la seva actuació durant la guerra civil i la postguerra. Aquesta política d'actuació, encapçalada per Ricardo de la Cierva, no contemplava el maquis com a protagonista important. Per aquest motiu, se li va atorgar al *Centro de Estudios Históricos de la Guardia Civil* la missió de tractar el “bandolersimo comunista”. A partir d'aquí, van aparèixer una sèrie d'articles que tractaven la lluita de la Benemèrita contra la resistència armada⁷. No obstant, d'entre totes les publicacions de la dècada dels seixanta, cal destacar l'obra de Francisco Aguado Sánchez, titulada *El maquis en España*, publicada l'any 1975, on l'autor, exmembre de la Guàrdia Civil que va participar en la repressió de la guerrilla armada, ressalta la bona feina de la policia i criminalitza el moviment guerriller, seguint l'estela iniciada per Cossías. Com en el cas anterior, es presenta com una obra objectiva que no pretén esdevenir un objecte de propaganda. El que trobem però, és precisament la demonització de la guerrilla i la lloança al paper de la Guàrdia Civil, la qual, en paraules de Ricardo de la Cierva, «salvó a la España de Franco de un derrumbamiento interno frente a la ofensiva exterior» (Aguado, 1975: 14). L'anticomunisme recalcitrant que es desprèn del vocabulari emprat, la glorificació de la Benemèrita o la interpretació esbiaixada que fa de les dades, allunyen l'obra de Aguado Sánchez de la realitat que pretén plasmar. Ara bé, tot i el biaix ideològic en la seva interpretació, tant les dades com els documents aportats, sobretot en l'obra posterior *El maquis en sus documentos* (1976), són un valuós material en l'estudi de la guerrilla antifranquista.

Així doncs, el llegat de la historiografia franquista respecte el maquis es pot resumir en la criminalització del moviment guerriller associant-lo al comunisme i a la glorificació de la tasca repressiva duta a terme per la Guàrdia Civil. Paradoxalment, l'anàlisi franquista es contradeia amb el discurs oficial emprat pel règim durant els anys del maquis, ja que el propi franquisme negava l'existència d'una guerrilla armada; existien criminals, bandolers o fugitius però no guerrillers (González, 2017: 15).

⁷ Podem destacar alguns articles que poden ser d'interès per veure el tractament i enfocament que tenien aquests treballs com ara: Munilla, 1968, o de la Cierva i Aguado, 1977, entre d'altres, la majoria dels quals publicats a la revista de la Guàrdia Civil titulada: *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*.

3.2. Aparició de les primeres monografies i esclat de la història regional sobre la guerrilla antifranquista (dècades 80 i 90).

A partir de la caiguda del règim franquista i amb l'arribada de la democràcia a Espanya, un nou període de més llibertats i menys censura s'obria en el camp de la historiografia. La transformació d'Espanya cap a un país cada cop més democràtic va possibilitar l'aparició d'estudis, principalment monografies i/o obres d'història local, sobre el maquis. Per tota la península van aparèixer estudis regionals dedicats a l'anàlisi del fenomen guerriller en cada territori, centrant-se sobretot en aquells on havia existit una Agrupació guerrillera. Ara bé, la majoria d'aquests treballs, tot i la seva utilitat, van ser escrits i estudiats per periodistes i historiadors generalment no professionals interessats en el tema. I és que, tot i l'auge dels estudis regionals i locals sobre el maquis, on també trobem grans historiadors reconeguts en el fenomen, el nou període que encetava Espanya heretava, en menor mesura, el poc interès del tema per part de la historiografia. Així doncs, «mientras que en el ámbito académico español los estudios sobre la guerra civil, el movimiento obrero, la violencia política o la historia agraria tenían una enorme atención, la guerrilla antifranquista quedó desplazada, asumiendo su trabajo investigadores independientes y cronistas locales» (Marco, 2011: p. 25).

Podem situar la publicació de l'obra *A guerrilla antifranquista en Galicia* de l'historiador acadèmic Hartmut Heine l'any 1980 com l'inici d'aquest *boom* de monografies dedicades a l'estudi de la guerrilla. Aquest estudi, el primer de caràcter purament historiogràfic, se centrava en l'anàlisi de l'organització guerrillera a terres gallegues i en una reconstrucció dels fets, període per període i etapa per etapa. El seu anàlisi acurat sobre el fenomen i la metodologia emprada influiran, en menor o major mesura, en els posteriors treballs sobre el maquis. Així doncs, d'aquest període podem destacar altres publicacions rellevants com ara les de Secundino Serrano (1986; 1989), especialitzat en la guerrilla lleonesa, Francisco Moreno (1987) i la guerrilla a Còrdova, les aportacions de Justo Vila (1986) pel que fa a la guerrilla extremenya, Paloma Fernández (1988) i l'experiència guerrilla en territori aragonès o el profund anàlisi de Fernanda Romeu (1987) sobre l'AGLA.

No obstant, serà en la dècada dels noranta on trobem un auge encara més marcat dels estudis regionals. Seguint la mateixa metodologia que les seves predecessores, aparegueren noves publicacions centrades o bé en l'anàlisi de la guerrilla en aquells territoris encara poc explorats o bé profunditzant en aquells ja tractats traient a la llum noves dades. De fet, «alguns dels estudis s'impulsaren al caliu de les noves entitats que aparegueren en aquesta dècada, que reivindicaven la memòria històrica de la Guerra Civil i el franquisme i la dignificació dels derrotats» (González, 2017: 21-22) com foren l'*Archivo, Guerra y Exilio* (1997) o l'associació d'Amics de les Brigades

Internacionals (1995). I és que l'auge de la memòria guerrillera va tenir repercussions en l'àmbit historiogràfic, ja que, segons Jorge Marco, «se estableció una estrecha relación entre los antiguos guerrilleros y los historiadores, unidos por el interés común de reivindicar la Resistencia» (2011: 27).

Paral·lelament a l'auge d'associacions que reivindicaven la memòria del maquis, l'aparició d'una sèrie de biografies i de publicacions escrites pels mateixos protagonistes de la guerrilla va començar a veure llum en el mercat editorial. La por al règim franquista s'esvaïa i alguns dels antics guerrillers van voler posar per escrit les seves experiències. És cert que abans d'aquest període ja havien aparegut una sèrie de memòries antifranyquistes, les quals, però, estaven escrites des d'una marcada identitat ideològica generalment inscrita dins d'unes sigles polítiques, el PCE principalment. Tanmateix, en les dècades dels vuitanta i noranta, «la memoria de los aparatos se vio desplazada por la expansión de una memoria colectiva basada en la experiencia directa, en la *memoria viva* de los guerrilleros, de los excombatientes, de los presos o de los exiliados» (Marco, 2011: 25).

Així doncs, i tornant a la historiografia, les dues últimes dècades del segle XX van deixar un mosaic heterogeni de monografies i llibres pel que fa a l'anàlisi de la guerrilla antifranyquista. Autors com ara Hartmut Heine, Fernanda Romeu, Francisco Espinosa, Francisco Moreno, Mercedes Yusta o el mateix Secundino Serrano van esdevenir grans coneixedors sobre el fenomen del maquis en els territoris corresponents. Com ja s'ha comentat, aquests treballs no estan exempts de crítica. Possiblement exceptuant les publicacions dels dos últims autors, en la majoria de casos es tracten d'un recull de dades, d'esdeveniments, d'estructures de l'organització, de recerca de noms i de memòria dels maquis tot basant-se amb fonts poc contrastables, com ara les orals, l'experiència mateixa dels guerrillers supervivents, les memòries escrites i l'escassa documentació, principalment extreta del PCE. Aquesta metodologia deixava de banda altres factors i elements imprescindibles per tal d'analitzar en conjunt el fenomen del maquis com ara el context social i cultural, la divergència ideològica dins de la guerrilla, divergències en l'actuació de diferents grups dins la mateixa agrupació o el caràcter rural de la pròpia guerrilla.

3.3. L'auge de la historiografia de la Resistència (a partir dècada dels 2000). Nous enfocaments. Mercedes Yusta i Secundino Serrano.

L'arribada del nou mil·lenni coincidirà amb l'augment considerable de publicacions i treballs sobre el fenomen del maquis. Entre els anys 2000 i 2010 apareixeran el doble de monografies i llibres respecte el període anterior (1980 – 2000). Aquest increment d'obres publicades es degué principalment a dos factors. Per una banda, tal i com ja hem vist, a l'auge de la memòria guerrillera a principis del segle XXI, el qual s'ha traduït en iniciatives parlamentàries per la memòria dels

guerrillers antifranquistes⁸ i a la creació de diverses associacions, la més destacada de les quals és *La Gavilla Verde*⁹. Per altra banda, a l'obertura de diversos arxius fins llavors vetats a la població civil i als propis investigadors. No serà fins a finals del segle XX que es produeixi l'obertura gradual de l'Arxiu Històric de Defensa, l'Arxiu de la Guàrdia Civil o l'Arxiu Històric Nacional que, juntament amb l'aprovació del Reglament d'Arxius Militars (1998), entre d'altres, va facilitar, tot i les traves que segueixen existint, l'accés a documentació fins llavors confidencial (Vadillo, 2019: 337).

Seguint les tesis de Jorge Marco, aquest nou "període historiogràfic" no comportà en si mateix un canvi en la metodologia. És més, una gran part dels treballs publicats a partir del 2000 seguien emprant el mateix mètode del període anterior. La majoria dels nous estudis es dedicaven a completar els buits que quedaven en el mosaic peninsular. Tanmateix, Marco albira en la publicació del primer llibre de Mercedes Yusta, *La guerra de los vencidos (El maquis en el Maestrazgo turolense, 1940 – 1950)*, publicat l'any 1999, una nova manera d'abordar l'estudi de la guerrilla antifranquista. Juntament amb Yusta, també s'han de destacar les aportacions de Secundino Serrano, no tan sols pels seus treballs monogràfics sobre la guerrilla lleonesa sinó sobretot per la seva obra de síntesis *Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista*. Sense voler menystenir altres publicacions de qualitat sobre el tema, centrarem aquest apartat en l'anàlisi d'ambdós autors esmentats.

Pel que fa a Mercedes Yusta, les seves primeres obres no s'allunyen dels seus homònims a l'hora donar-li forma al seu treball, ja que acota l'estudi del fenomen guerriller a l'Aragó. Ara bé, l'encert de Yusta rau en la novetat d'enfocament de la seva obra i en la incorporació de «debates y conceptos que en las últimas décadas habían alimentado los estudios a nivel internacional» (Marco, 2011: 28). El mateix autor ha resumit en tres les aportacions de l'autora respecte a l'estudi del fenomen guerriller. A saber: a) la relació de la guerrilla antifranquista en el marc de les resistències europees antifeixistes; b) l'ampliació del concepte de guerrilla antifranquista més enllà del període estipulat per les resistències europees; c) la importància central que ha de tenir la conflictivitat camperola en l'estudi de la Resistència armada antifranquista.

Tant la primera com la segona aportació suposaren un nou enfocament mai vist en treballs anteriors, els quals difícilment sortien del territori on actuava l'agrupació o guerrilla investigada. És cert que moltes de les partides de guerrillers actuaven autònomament i que la situació d'aïllament durant

⁸ «Moción del Grupo parlamentario federal de Izquierda Unida sobre política del Gobierno en relación con las medidas necesarias para la rehabilitación a todos los niveles de los combatientes guerrilleros españoles» (Número de expediente 173/000062.), *Diario de Sesiones de las Cortes*, Año 2001, VII Legislatura, núm.82, p.4146-4150. Extret de: http://www.congreso.es/public_oficiales/L7/CONG/DS/PL/PL_082.PDF.

⁹ Associació sociocultural sorgida l'any 1998 que té com a objectius la preservació de la cultura rural i el desenvolupament social i econòmic de les comarques de muntanya al mateix temps que vetlla, entre d'altres aspectes, perquè la memòria de la guerrilla no caigui en l'oblit

llargs períodes va ser una característica típica del maquis espanyol. Tanmateix, no hem d'oblidar que qui gestionava la major part de les agrupacions fou el PCE, el qual residia a l'exili, i que els esdeveniments internacionals influïen en la guerrilla antifranquista. Així doncs, és interessant com Yusta la situa dins del marc de les resistències europees antifeixistes i la relaciona, com altres autors han fet més endavant, amb la *Résistance*, nodrida de molts exiliats espanyols, els quals més tard formaran part de les partides que enviarà el PCE a l'interior d'Espanya. És més, l'experiència de la resistència francesa va influenciar enormement en l'evolució del maquis a partir de 1945. Ara bé, amb l'arribada de la pau europea, i la posterior Guerra Freda, la guerrilla antifranquista deixà de ser vista com una guerrilla antifeixista, també degut a la mutació del règim i els seus esforços de neteja de cara per ser acceptat internacionalment.

També cal recalcar la introducció de la conflictivitat rural en la interpretació de la guerrilla antifranquista. Yusta aporta una mirada nova que s'allunya d'interpretacions més tradicionals per donar protagonisme altres elements que, segons ella, són imprescindibles de tenir en compte en un fenomen tant complex. Així doncs, proposa una nova categorització entre guerrillers autòctons i guerrillers forans per comprendre l'evolució tant de la guerrilla com de les seves xarxes de suport. Per l'autora, és imprescindible conèixer tant les lleialtats i la solidaritat vertical que existien en el món rural com la resistència camperola que venia de lluny, ja que les actuacions dels camperols, sobre la seva integració o suport a la guerrilla, depenien d'ambdós factors. Sense deixar de banda la dimensió ideològica i política, Mercedes Yusta proposa «una vertiente que podríamos denominar “social”, integrada por personas relacionadas con la guerrilla [...] pero sin una motivación ideológica precisa, llevados a participar en la lucha armada por motivos más estrechamente relacionados con la conflictividad vivida a nivel local que con una ideología comunista de escasa implantación en la zona durante los años de la República» (Yusta, 1999, citat en Marco, 2011: 30).

Al costat de Mercedes Yusta, hem de situar a Secundino Serrano. En aquest cas, no per les noves i innovadores aportacions que fa sinó per tenir l'encert de publicar una obra de síntesis de tot el fenomen guerriller. Així doncs, l'any 2001 va sortir a la llum *Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista*, una obra de referència per endinsar-se en el fenomen guerriller. L'autor, abans d'escriure aquest llibre, ja havia publicat treballs relacionats amb el maquis lleonès a la dècada dels 80, els quals van aportar en la historiografia del maquis un rigorós anàlisi terminològic del fenomen. Serrano aprofita totes les monografies de les dècades anteriors per enfocar el fenomen des d'un prisma més global; no com actors aïllats entre ells sinó com un teixit de partides i agrupacions que tenen contacte entre si i també amb l'exterior. Després de la multitud de treballs de caire regional i local, era necessari una obra que els sintetitzés i els presentés com un fenomen global.

No obstant, Serrano no es dedica només a fer un agregat sinó que analitza les causes que van portar a la formació de la guerrilla, les interrelacions entre les diferents agrupacions, les diferències d'estructura i d'organització segons el territori, la importància del context internacional, el paper del PCE, la repressió franquista, però també dins la mateixa guerrilla, la diferències ideològiques, etc. A més, l'obra recull, a grans trets, les aportacions que altres autors havien apuntat en els seus treballs anteriors. Per exemple, la importància, però també problemàtica, de la utilització de les fonts orals i l'estudi del col·lectiu social assenyalades per Fernanda Romeu, el funcionament de la maquinària repressiva del règim i la utilització del poble (confidents o enllaços) per tal d'eliminar la guerrilla apuntat per Hartmut Heine o les aportacions de Mercedes Yusta ja esmentades. L'obra de Serrano, tot i tenir algunes mancances i no aportar una nova manera d'enfocar l'estudi del fenomen, a dia d'avui segueix sent l'única obra de referència de qualitat que trobem en el mercat editorial que tracti el fenomen guerriller de manera global.

3.4. Una ullada al present. Les últimes publicacions i el paper de la *memòria guerrillera*

Les innovadores aportacions de Mercedes Yusta, sobretot pel que fa a les noves línies d'anàlisi proposades, van suposar un salt qualitatiu en l'estudi de la guerrilla en un moment d'estancament; no tant quantitativament com qualitativament. Durant la dècada dels 2000, altres autors seguiran explorant i desenvolupant aquests nous enfocaments, encara que pocs aconseguiran fer avançar la historiografia guerrillera cap a noves metes. Davant d'aquestes inquietuds, i amb la necessitat de fer avançar la historiografia dedicada a la guerrilla antifranquista, se celebrà l'any 2006 l'*Encuentro Internacional sobre la resistencia armada antifranquista* a la Universitat Complutense de Madrid. Allí es reuniren autors especialitzats en la temàtica, com ara Hartmut Heine, Secundino Serrano, Sánchez Cervelló, Ferran Sánchez o Mercedes Yusta juntament amb varis professors de secundària i guerrillers supervivents¹⁰. L'objectiu de les jornades «era establecer una discusión entre las distintas literatures y relatos que habían contribuido a construir la memoria y la historia de la Resistencia en España [...] poniendo de manifiesto los diversos conflictos que subyacen en el campo de la Resistencia» (Marco, 2011: 33). D'aquest congrés sorgiren noves maneres d'encarar tant la historiografia com la lluita per a la memòria guerrillera al mateix temps que es consolidaven d'altres. El resultat d'aquest debat es recollí en *El último frente. La resistencia armada antifranquista en España, 1939 - 1952* dirigit per Julio Aróstegui (2008); una obra que recull tant treballs anteriors

¹⁰ Recuperat de: <https://kaosenlared.net/jornadas-complutenses-sobre-la-resistencia-armada-en-la-posguerra/> [Consultat 23/05/2020]

vàlids com les noves aportacions dels diferents autors i que constitueix «una necessària actualització dels estudis del moviment guerriller» (González, 2017: 32).

De 2006 en endavant, trobem una gran quantitat de publicacions que han aportat el seu granet de sorra en l'estudi de la guerrilla antifranquista, ja sigui per explorar nous elements o per actualitzar i aprofundir en altres. Destacar aquí les obres de Garcia Piñeiro (2015) amb *Luchadores del ocaso. Represión, guerrilla y violencia política en la Asturias de postguerra (1937 – 1953)*, on aprofundeix en la guerrilla asturiana; *¡Viva el maquis! Tras las huellas de maquis, guerrilleros y clandestinos en el Bajo Aragón* d'Amadeo Barceló (2015), que indaga i actualitza les dades sobre el maquis baix-aragonès; o l'obra de síntesi *La España del maquis (1936 – 1965)* de Vidal Castaño (2016), l'última fins a dia d'avui; entre d'altres. Tanmateix, el salt quantitatiu en les publicacions sobre la guerrilla antifranquista no s'ha traduït en un salt qualitatiu, en el sentit d'adoptar nous enfocaments i punts de vista a l'hora d'abordar la temàtica.

Al costat d'aquestes publicacions, cal ressaltar també diverses tesis doctorals que al llarg de l'última dècada han portat una alenada d'aire fresc a l'estudi del maquis. Així doncs, destacar les aportacions de Jorge Marco Carretero (2011), derivades de la seva tesi doctoral *Resistencia Armada en la Posguerra: Andalucía Oriental 1939 – 1952*, qui, seguint l'estela iniciada per Yusta, estableix un nou enfocament analític del fenomen basat en la teoria de la violència i de les aportacions antropològiques per tal de desprendre's de l'anàlisi ideològico-polític predominant fins llavors. Altres recerques doctorals que han ajudat a aprofundir l'estudi de la guerrilla són la de Armando Recio (2015), en la qual analitza la propaganda de la guerrilla antifranquista durant el seu període d'activitat, o la de Raül González Devís (2017), qui aprofundeix en l'estudi de l'AGLA.

Paral·lelament, la feina constant de les associacions que reivindiquen la *memòria guerrillera*, que venia ja de la dècada dels noranta, s'ha traduït en la publicació de diversos articles, llibres o ponències relacionades amb la temàtica o la celebració de jornades i congressos anuals que mantenen viu el record de la guerrilla antifranquista. En aquest aspecte, destacar la celebració anual del Dia del Guerriller, celebrat el primer diumenge d'octubre, on l'associació Gavilla Verde organitza unes jornades que tenen per títol: *Crónica rural de la Guerrilla española. Memoria Histórica Viva*. En aquestes jornades, enguany ja s'ha celebrat la XX edició (annex 9), participen membres i socis de l'associació Gavilla Verde però també historiadors professionals que han abordat el tema, periodistes que han fet tasca divulgativa sobre el maquis, cineastes o escriptors que han vinculat la seva obra amb la guerrilla, etc. En resum, un conjunt de persones provinents de sectors diversos que amb els seus treballs ajuden, en menor o major mesura, a la pervivència de la *memòria guerrillera*.

Una memòria però que encara li queda recorregut per fer-se escoltar dins la societat espanyola, ja que, en termes generals, el grau de desconeixement de la guerrilla antifranquista dins la nostra societat és força elevat, ja sigui per ser un tema secundari, com d'altres, dins la historiografia espanyola, per no ser prou reivindicat des de les institucions, per tractar-se d'un passat força recent que ja des d'un inici s'ha intentat silenciar, pel fet que sigui encara avui en dia un tema controvertit, etc. Un possible símptoma d'aquest grau de desconeixement el trobem precisament en la quantitat d'obres que han tractat el maquis tant en la literatura com en el cinema. En el cas de cas de la literatura, és cert que en les últimes dècades trobem un augment considerable de publicacions en les quals el maquis és el protagonista de la història (veure annex 10), les quals podríem ubicar-les dins la denominada "literatura de la memòria", una «tendencia que durante las últimas décadas ha ido alcanzando una cada vez mayor presencia, tanto cualitativa como cuantitativa, en las letras españolas» (Sánchez, 2011: 553). Ara bé, pel que fa al setè art, aquesta tendència és més feble. La majoria de films que tracten sobre el maquis han passat sense pena ni glòria per la gran pantalla, a excepció d'algunes pel·lícules reconegudes (veure annex 11). Tot i no negar que «algunas películas han contribuido a devolver al maquis el espacio que les corresponde» i que part de «la sociedad civil se ha ocupado de dar el protagonismo que merecen estos luchadores de una guerra inacabada» (Martínez, 2012: 250), encara queda feina per fer.

4. Conclusions

Tal i com s'ha assenyalat anteriorment, la guerrilla antifranquista és encara un tema controvertit. I no és d'estranyar quan hi ha temes amb més protagonisme i més estesament estudiats, com ho són la Guerra Civil Espanyola o aspectes concrets del període franquista, que encara avui en dia generen polèmica o existeixen diverses versions dels fets aparentment irreconciliables. En una societat on els records de la guerra civil i la postguerra segueixen persistent, i on els fràgils consensos establerts durant la Transició semblen trontollar cada vegada més, és difícil que, fora de l'àmbit acadèmic, tinguin el protagonisme que potser s'haurien de merèixer. Tampoc ens ha d'estranyar doncs, com acabem de veure, la poca presència que generalment ha tingut la guerrilla en obres literàries o en el cinema. Tot això ens fa pensar que els ecos de la retòrica de l'oblit instaurada durant el franquisme persisteixen encara avui en dia, tot i que possiblement per motius i factors diferents.

Ara bé, al mateix temps que al llarg d'aquest treball s'ha denunciat la marginació de la guerrilla antifranquista en la historiografia acadèmica i la falta d'interès per part de les institucions per mantenir viva la *memòria guerrillera*, també s'ha comprovat i analitzat l'existència d'una vasta historiografia centrada en l'estudi del maquis així com la tasca d'una sèrie d'associacions i organitzacions que tenen per objectiu mantenir viu el record d'aquells qui un dia van decidir fer-se guerrillers. Per tant, després de fer un breu repàs de les aportacions de diversos autors i autores en l'anàlisi del fenomen guerriller, així com de les principals obres i estudis sobre el tema, i de les variades, i a vegades infructuoses, accions de les diverses associacions per reivindicar el paper de la guerrilla antifranquista, ambdues afirmacions inicials s'han de matisar.

Per una banda, tot i que sigui cert que, tal i com denunciï la majoria d'autors que hem esmentat, l'estudi de la guerrilla no ha tingut el pes ni la importància que es mereix, sí que existeix una xarxa d'historiadors/es compromesos en l'anàlisi i la divulgació del maquis. Totes les monografies de caire regional, les obres de síntesis o les diverses aportacions innovadores que cada autor/a ha proposat, han fet més ric l'anàlisi del fenomen i han ajudat a il·luminar un racó de la història plegat d'ombres fins fa relativament poc. Tanmateix, bona part d'aquesta historiografia ha utilitzat la mateixa fórmula i sovint s'ha estancat, i poques vegades s'ha endinsat en nous camins per recórrer i explorar. A parer meu, tres són les possibles línies d'investigació que la historiografia ha d'aprofundir i investigar en relació al maquis. En primer lloc, en el paper de la dona, ja sigui dins les partides guerrilleres o en les xarxes de suport. En aquest aspecte, tant l'obra de Fernanda Romeu (1994) com les aportacions de Mercedes Yusta (2015, 2018) han marcat el camí a seguir vers aquesta línia d'investigació. En segon lloc, aprofundir, tal i com ha fet Jorge Marco (2011), basant-se en les aportacions de Yusta (1999,

2003), en l'atmosfera i la conflictivitat rural per comprendre les relacions entre la guerrilla i les seves xarxes de suport, més complicades i complexes del que es pensava. Per últim, caldria encetar una línia d'investigació centrada en les xarxes de suport de la guerrilla, sovint les grans oblidades. És cert que la majoria d'autors en fan referència i coincideixen en la seva importància per la supervivència de la guerrilla, però escassos són els treballs dedicats exclusivament a com funcionaven, qui en formaven part, la repressió que patiren, etc.

Per altra banda, la *memòria guerrillera* ha fet grans passos per fer-se escoltar. Moltes han estat les associacions i organitzacions aparegudes al tombant del segle per reivindicar el passat guerriller. Aquest auge s'ha traduït en diverses iniciatives per recuperar i divulgar la història de la guerrilla antifranquista, ja sigui mitjançant congressos, revistes especialitzades, la celebració d'actes i jornades per recordar la guerrilla, etc. A més, tant en el cinema, com sobretot en la literatura, s'ha observat una tendència a l'alça d'obres on el maquis és el protagonista, o si més no un actor important dins la trama. Poc a poc, totes aquestes iniciatives han ajudat a que la *memòria guerrillera* ocupi un lloc més important dins la nostra societat. No obstant, encara queda feina per fer.

Una feina però, gens fàcil. Les dificultats, que hem anat assenyalant al llarg del treball, són evidents: la poca col·laboració i el poc entusiasme per part de les institucions per desenterrar ferides del passat, la inaccessibilitat a molta documentació encara vetada als investigadors acadèmics i al públic en general, les adversitats *per se* que suposa abordar un fenomen tan heterogeni i mòbil com fou el maquis i, entre d'altres, la dificultat afegida de trobar ressò en una societat força sensible a encarar el passat més recent de la història d'Espanya. Però és precisament aquí on ha d'intervenir la historiografia, la qual té com a deure informar i presentar a la ciutadania un anàlisi curós i honest del passat; presentar la guerrilla antifranquista tal i com era, amb les seves llums i amb les seves ombres. En definitiva, mostrar a la societat que aquells qui decidiren resistir a les muntanyes no eren ni herois ni bandolers.

5. Bibliografia

- Aguado, F. (1975). *El maquis en España: su historia*. Madrid: Editorial San Martín.
- Aguado, F. (1976). *El maquis en España: sus documentos*. Madrid: Editorial San Martín.
- Arasa, D. (2004). *La invasión de los maquis. El intento armado para derribar el franquismo que consolidó el régimen y provocó depuraciones en el PCE*. Barcelona: Belacqua.
- Aróstegui, J. i Marco, J. Eds. (2008). *El último frente. La resistencia armada antifranquista en España, 1939-1952*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Balfour, S. (2002). *Abrazo mortal: de la Guerra Colonial a la Guerra Civil en España y Marruecos (1909 – 1939)*. Madrid: Península.
- Barceló, A (2015). *¡Viva el maquis! Tras las huellas de maquis, guerrilleros y clandestinos en el Bajo Aragón*. Saragossa: El Agitador.
- Casanova, J. (2013). *España partida en dos: breve historia de la Guerra Civil Española*. Barcelona: Crítica.
- Casanova, J., Espinosa, F., Moreno, F., Mir, C. (2002). *Morir, matar, sobrevivir. La violencia de la dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica.
- Cervera, A. (2003). *Maquis*. Barcelona: Montesinos.
- de la Cierva, R. i Aguado, F. (1977). “La aventura del maquis en España: Análisis documental de una leyenda”, *Nueva Historia* (monogràfic), n.8.
- Cossías, T. (1956). *La lucha contra el Maquis en España*. Madrid: Editoría Nacional.
- Comissió Centenari de Quico Sabaté, (2017). *Quico Sabaté y la guerrilla anarquista*. Barcelona: Descontrol.
- Eiré, A. (2015). *O Piloto. O ultimo guerrilleiro*. A Coruña: Hércules.
- Fernández, P. (1988). *El maquis al Norte del Ebro*. Zaragoza: Diputación General de Aragón.
- García Piñeiro, R. (2003). “Estrategias de oposición al franquismo en Asturias durante la primera época”. A: Álvarez, S., Hinojosa, J., Sandoval, J. *El movimiento guerrillero de los años 40*. Fundación de Investigadores Marxistas.
- García, Piñeiro, R. (2015). *Luchadores del ocaso. Represión, guerrilla y violencia política en la Asturias de postguerra (1937 – 1953)*. Oviedo: KRK.
- González Devis, R. (2017). *Entre la resistència i la supervivència: Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (1946 – 1952)* (tesi doctoral). Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.
- Heine, H. (1980). *A guerrilla antifranquista en Galicia*. Vigo: Xerais.
- Heine, H. (1983). *La oposición política al franquismo: de 1939 a 1952*. Barcelona: Crítica,.
- Juliá, S. (1999). *Víctimas de la Guerra Civil*. Madrid: Temas de Hoy.

- Marco, J. (2011). *Resistencia armada en la posguerra: Andalucía Oriental, 1939 – 1952* (tesi doctoral). Universidad Complutense de Madrid, Madrid.
- Marín, M. (2006). *Història del franquisme a Catalunya*. Lleida/Vic: Eumo Editorial i Pagès Editors.
- Martínez, J. (2012). “Las películas sobre el maquis español: de la historia oficial a la memoria histórica”. *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 34, p. 225 - 250.
- Moreno Gómez, F. (1987). *Córdoba en la postguerra: (la represión y la guerrilla, 1939 – 1950)*. Córdoba: Francisco Baena.
- Mota, J. F. (2020). *¡Viva Cataluña Española! Historia de la extrema derecha en la Barcelona republicana (1931 – 1939)*. Publicacions de la Universitat de València.
- Munilla, E. (1968). “Consecuencias de la lucha de la Guardia Civil contra el bandolerismo en el periodo 1943 – 1952, *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, p. 49 – 63.
- Pastor, F. M. (2007). “Balfour, Sebastian: Abrazo mortal. De la guerra colonial a la guerra civil en España y Marruecos (1909-1939): reseña bibliográfica”. *Anales de Historia Contemporánea*, 23, pp. 677 - 679.
- Payne, S (1997). *El primer franquismo. 1939 – 1959*. Madrid: Historia 16.
- Preston, P. (2006). *La Guerra Civil Española*. Madrid: Debate.
- Preston, P (2010). “Franco y la represión: la venganza del justiciero”. *Novísima. Actas del II Congreso Internacional de Nuestro Tiempo*, pp. 59 – 70.
- Recio García, A. (2015). *Propaganda de la guerrilla antifranquista (1939 – 1952)* (tesi doctoral). Universidad Complutense de Madrid, Madrid.
- Rodrigro, J. (2008). *Hasta la raíz. Violencia durante la guerra civil y la dictadura franquista*. Madrid: Alianza Editorial.
- Rodríguez, E. (2005). *Els Maquis*. Valls: Cossetània.
- Romeu, F. (1987). *Maés allá de la Utopía: Perfil Histórico de la Agrupación Guerrillera de Levante*. València: Alfons el Magnànim.
- Romeu, F. (1994). *El silencio roto: mujeres contra el franquismo*. Autoedición.
- Ruiz, F. (2013). *Vivir entre tinieblas: los últimos guerrilleros de Andalucía. La agrupación Roberto*. Granada: El defensor de Granada.
- Sacaluga, J. A. (1986). *La resistència socialista en Asturias (1937 – 1962)*. Madrid: Pablo Iglesias.
- Sánchez, J. (2011). “La representación de la guerrilla antifranquista en “Inés y la alegría” y “Dónde nadie te encuentre”. *Analecta Malacitana*, 34 (2), pp. 551 - 567.

- Serrano, S. (1986). *La guerrilla antifranquista en León (1936 – 1951)*. Lleó: Junta de Castilla y León.
- Serrano, S. (1989). *Crónica de los últimos guerrilleros leoneses*. Valladolid: Ámbito.
- Serrano, S. (2001). *Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista*. Madrid: Temas de hoy.
- Solé i Sabaté, J. M. (1985). *La repressió franquista a Catalunya, 1938 – 1953*. Barcelona: Edicions 62.
- Vadillo, J. (2019). “El difícil estudio de la resistencia antifranquista. Los archivos de su historia. Los Archivos en España”. A: González, A., Gálvez, S., Castro, L (dirs.), *El acceso de los archivos en España*. Fundación Francisco Largo Caballero, Fundación 1 de mayo.
- Vidal Castaño, J. A. (2016). *La España del maquis (1936 – 1965)*. Madrid: Punto de Vista Editores.
- Vila, J. (1986). *La guerrilla antifranquista en Extremadura*. Badajoz: Universitas.
- Yusta, M. (1999). *La guerra de los vencidos (El maquis en el Maestrazgo turolense, 1940 – 1950)*. Institución Fernando el Católico: Diputación de Zaragoza.
- Yusta, M. (2003). *Guerrilla y resistencia campesina: la resistencia armada contra el franquismo en Aragón (1939 – 1952)*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Yusta, M. (2015). “Con armas frente a Franco. Mujeres guerrilleras en la España de postguerra”. A: Yusta, M., Peiró, I (Coord.). *Heterodoxas, guerrilleras y ciudadanas. Resistencias femeninas en la España moderna y Contemporánea*. Zaragoza: Institución «Fernando el Católico».
- Yusta, M. (2018). “Hombres armados y mujeres invisibles. Género y sexualidad en la guerrilla antifranquista (1936 – 1952)”. *Ayer*, 110 (2), pp. 285 – 310.

6. Annexes

Annex 1: Evolució dels territoris sota domini republicà i sollevant

Situació d'Espanya després del cop d'estat de juliol de 1936



Novembre de 1936 (fins l'intent dels sollevats de prendre Madrid)



Desembre de 1937 (després de la caiguda del Front Nord)



Juliol de 1938 (abans de la Batalla de l'Ebre)



Març de 1939 (després de la caiguda de Catalunya en mans sollevades)



Recuperat de: <http://www.buxaweb.cat/dossiers/guerracivil.htm> [Consultat el 21/06/2020]

Annex 2: nombre de camps de concentració franquistes



Seran molt els fugits d'aquests camps de concentració que s'integraran a les partides guerrilleres que tenien més a l'abast. Exceptuant Catalunya i els territoris bascos i navarresos, en els quals bona part dels fugits dels camps de concentració triaven l'exili per la seva proximitat, la majoria de camps de concentració es trobaven situat prop de l'actuació de diverses partides guerrilleres.

Recuperat de: <http://www.buxaweb.cat/dossiers/franquisme.htm> [Consultat el 21/06/2020]

Annex 3: guerrillers pertanyents a la Federación de Guerrillas León-Galicia



Recuperat de: <https://www.diagonalperiodico.net/blogs/imanol/federacion-guerrillas-leon-galicia.html> [Consultat el 21/06/2020]

Annex 4: La “Operación Reconquista” de 1944

Grup de resistents espanyols participants a la Operación Reconquista



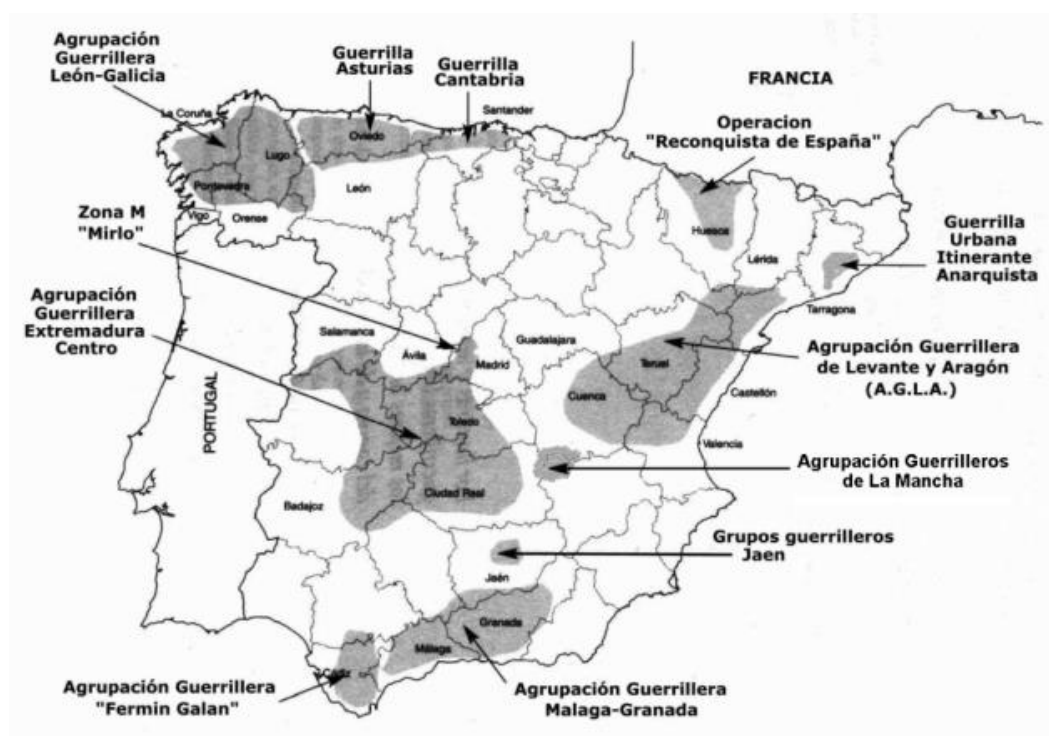
Recuperat de: <http://www.nuevo-rumbo.es/2019/12/15/operacion-reconquista-de-espana-cuando-la-libertad-pasaba-por-un-valle/> [Consultat el 21/06/2020]

Mapa d'operacions del maquis l'any 1944 durant la Operación Reconquista



Recuperat de: <https://cronicasapiedefosa.wordpress.com/2015/11/01/maquis-operacion-reconquista-de-espana/> [Consultat el 21/06/2020]

Annex 5: Mapa zona d'actuació guerrillera



Recuperat de: <http://guerrilla-maquis.blogspot.com/2007/08/zonas-de-actuacin-de-la-guerrilla.html>

[Consultat el 15/06/2020]

Annex 6: La propaganda i contrapropaganda guerrillera

Capçalera de *El Guerrillero*, la revista de propaganda de la guerrilla antifranquista. Exemplar del *Ejército Guerrillero de Galicia* (25 de març de 1947).



Recuperat de: <https://www.diagonalperiodico.net/blogs/imanol/propaganda-guerrillera.html>

[Consultat el 21/06/2020]

Propaganda de l'AGLA (Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón) dirigida als estudiants obrers (sense data).



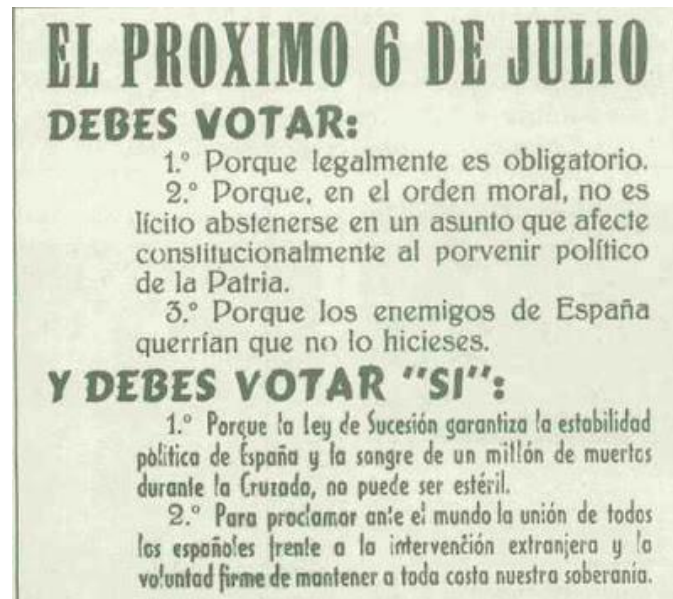
Recuperat de: <http://www.cazarabet.com/pais/kms/pais26/historia.htm> [Consultat el 21/06/2020]

Propaganda antiguerrillera (Lleó, 1943)



Recuperat de: <https://www.diagonalperiodico.net/blogs/1132/15363> [Consultat el 21/06/2020]

Annex 7: Propaganda del règim pel SÍ en el referèndum sobre la Ley de Sucesión en la Jefatura del Estado.



Recuperat de: <https://seminariofascismo.wordpress.com/2014/07/03/resena-del-dossier-feixisme-i-participacio-politica-a-l-espanya-de-franco-rubrica-contemporanea-vol-3-52014/> [Consultat el 22/06/2020]

Resultats del referèndum celebrat el 6 de juliol de 1947.

Elección	Votos	%
A favor	14.145.163	93.0
En contra	722.656	4.7
Votos en blanco	351.744	2.3
Total	15.219.563	100
Votantes registrados/participación	17,178,812	88.6
Fuente: Nohlen y Stöver (2010).		

Recuperat de: https://es.wikipedia.org/wiki/Refer%C3%A9ndum_sobre_la_Ley_de_Sucesi%C3%B3n_en_la_Jefatura_del_Estado [Consultat el 22/06/2020]

Annex 8: Cadàver de «Quico Sabaté» després de ser abatut a Sant Celoni el 5 de gener de 1960



Recuperat de: <https://www.lavanguardia.com/hemeroteca/20160319/40554979032/catalunya-maquis-guerrilleros-antifranquistas-guerrilla-franquismo.html> [Consultat el 22/06/2020]

Número 401 del seminari *El Caso* anunciant la mort de «Quico Sabaté»



Recuperat de: <https://blocpavellorepublica.ub.edu/2010/01/28/50-anys-de-la-mort-de-quico-sabate-ultim-maqui/> [Consultat el 22/06/2020]

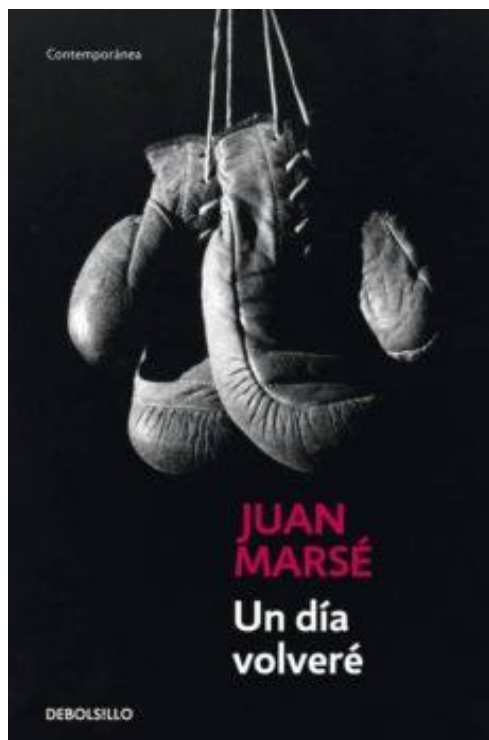
Annex 9: cartell informatiu sobre les XX Jornadas el Maquis en Santa Cruz de Moya



Recuperat de: <https://www.lagavillaverde.org/Paginas/jornadas.html> [Consultat el 22/06/2020]

Annex 10: llistat d'algunes obres literàries relacionades amb el maquis

1. Un día volveré (Juan Marsé, 1982)



«Antes de que lo encarcelasen por guerrillero y atracador de bancos durante la primera posguerra, hace ahora trece años, Jan Julivert Monn había enterrado su pistola al pie de un rosal, y todos en el barrio pensaban, con el miedo de los vencedores o la ilusión de los vencidos, que el día que volviera la desenterraría para emprender su sangriento ajuste de cuentas... Sin embargo, el presidiario regresa a casa con los sueños de venganza cicatrizados y con la única intención de rehacer una vida que ya todos dan por perdida».

Portada i sinopsis recuperades de:

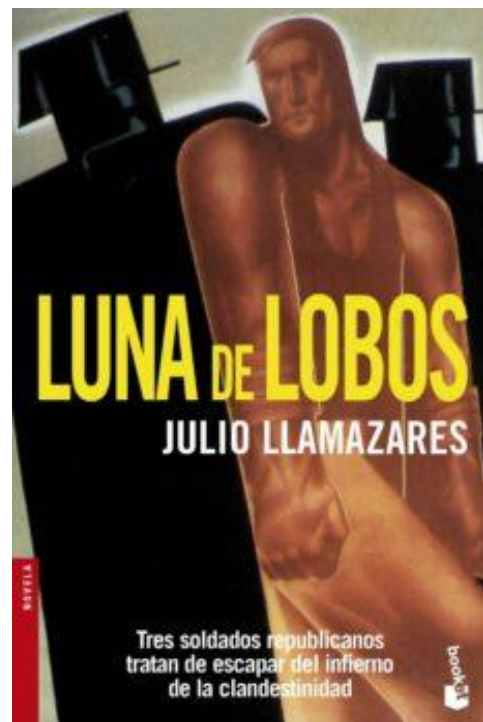
<https://www.casadellibro.com/libro-un-dia-volvere/9788497930314/940485> [Consultat el 23/06/2020]

2. Luna de Lobos (Gaspar Llamazares, 1985)

«Ramiro, Gildo y Ángel, tres soldados republicanos de León, huyen en plena noche de las represalias del frente victorioso que ha ocupado su tierra. Refugiados en el monte, siempre al abrigo de la oscuridad de las minas abandonadas, de las cuevas o de la noche, ven pasar los meses mientras tratan de encontrar la forma de sobrevivir y de escapar al infierno de la clandestinidad. De esta manera se manifiesta un instinto primario que puede llevar un hombre acosado hacia la violencia».

Portada i sinopsis recuperades de:

<https://www.casadellibro.com/libro-luna-de-lobos/9788432217388/1078776> [Consultat el 23/06/2020]



3. Maquis (Alfons Cervera, 1997)



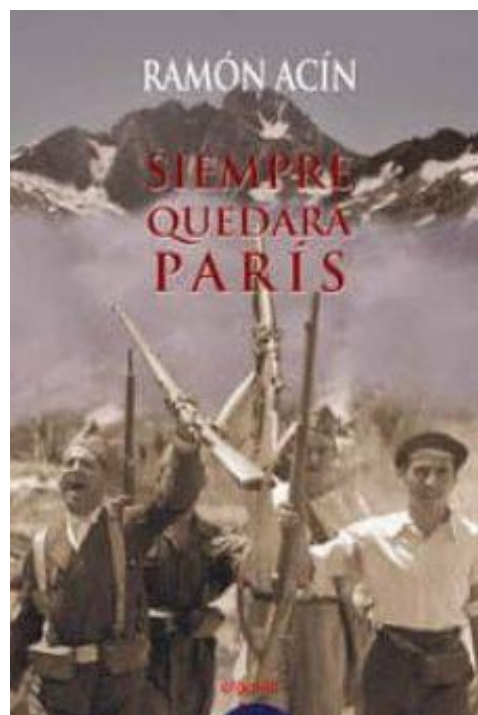
«Maquis es la segunda entrega de una trilogía que comienza con *El color del crepúsculo* y culmina con *La noche inmóvil*. Trilogía que Alfons Cervera centra sobre su tierra, Gestalgar, una comarca aislada en el interior de Valencia, durante los terribles años de la guerra y la posguerra. Trilogía sobre la memoria y el olvido, sobre el miedo que es necesario superar para recuperar la memoria humillada y maltrecha de los derrotados».

Portada i sinopsis recuperades de:

<https://www.traficantes.net/libros/maquis> [Consultat el 23/06/2020]

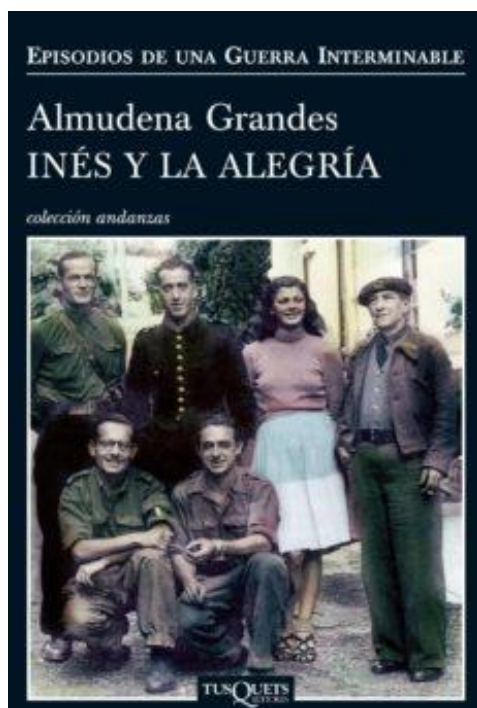
4. Siempre quedará París (Ramón Acín, 2015)

«*Siempre quedará París* narra la historia de un grupo de hombres que ganó una guerra mundial, pero que perdió por dos veces su propia guerra, y con ella su tierra, sus familias, y hasta su historia. Ramón Acín novela en esta obra las vicisitudes del maquis español, desde la invasión del Valle de Arán por los veteranos de la guerra mundial hasta los últimos rescoldos de la lucha armada contra el régimen de Franco. Y lo hace a través de unos personajes que no dejan de traslucir la dramática humanidad que late bajo las ideologías, por más que estén abocados a convertirse en arquetipos épicos, guerreros antiguos de quienes ni siquiera se apiada la propia naturaleza, la montaña salvífica y amenazante del Pirineo Aragonés».



Portada i sinopsis recuperades de: <https://www.casadellibro.com/libro-siempre-quedara-paris/9788484331131/1053345> [Consultat el 23/06/2020]

5. Inés y la alegría (Almudena Grandes, 2010)



«*Inés y la alegría*, la nueva novela de Almudena Grandes, cuenta la historia de la invasión del valle de Arán, en octubre de 1944, por parte de un ejército de guerrilleros que se propusieron liberar a España. Una novela irrefrenable, sobre mujeres y hombres que lucharon con convicción por recuperar su país, sobrevivieron luego en el exilio y regresaron, tras la muerte de Franco, a una España desconocida e indiferente con su modesta epopeya».

Portada i sinopsis recuperades de:

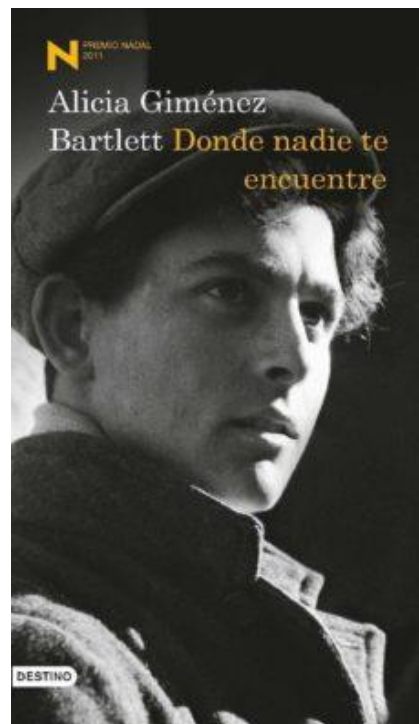
<https://www.casadellibro.com/libro-ines-y-la-alegria-episodios-de-una-guerra-interminable-1/9788483832530/1776227> [Consultat el 23/06/2020]

6. Donde nadie te encuentre (Alicia Giménez, 2011)

«Un psiquiatra de La Sorbona especializado en mentes criminales viaja a la Barcelona de 1956. Quiere realizar un estudio sobre el caso de Teresa Pla Meseguer, llamada La Pastora, una mujer acusada de veintinueve muertes. Se trata del maquis más buscado por la Guardia Civil, y se ha convertido en una leyenda popular porque sigue libre. El idealista Lucien Nourissier y el cínico Carlos Infante emprenderán ese viaje a las tierras del Maestrazgo, donde se esconde su casi imposible objetivo. La novela se convierte entonces en una búsqueda, en una huida, en una aventura que nos descubre las miserias y la humanidad de una España terrible».

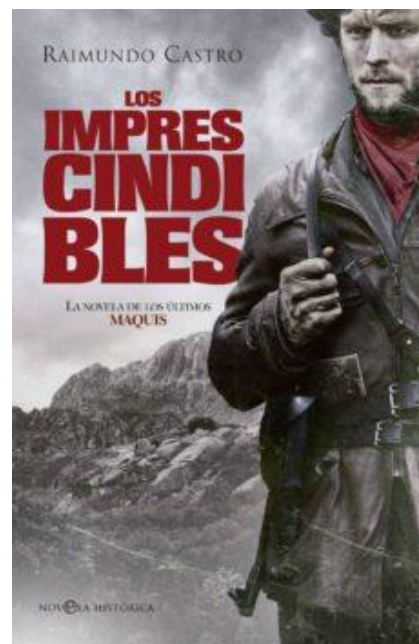
Portada i sinopsis recuperades de:

https://www.casadellibro.com/libro-donde-nadie-te-encuentre-premio-nadal-2011/9788423344109/1825243?gclid=CjwKCAjw88v3BRBFEiwApwLevT3WMslsHjRFRsjRq1pqkbG57dd9FL0LhuFZCD4ePOUXUUpI61JPBxoCJCwQAvD_BwE [Consultat el 23/06/2020]



7. Los imprescindibles (Raimundo Castro, 2016)

«Una novela de los guerrilleros españoles que lucharon por sus ideales de libertad y justicia desde el inicio de la Guerra Civil hasta la huida, en 1955, de la última partida de «maquis». En esta trama de confrontación nacional e internacional, miles de guerrilleros defendieron su vida y sus ideas, sin apenas armamento ni intendencia, frente a una Guardia Civil a la que Franco situó como vanguardia de la represión para intentar vender a la opinión mundial la falsa idea de que los soldados republicanos que le combatían en las sierras eran simples «bandoleros». Al amparo de la verdad histórica, la novela desnuda acontecimientos terribles que la memoria oficial ha ocultado».



Portada i sinopsis recuperades de: <https://www.casadellibro.com/libro-los-imprescindibles/9788499709123/2994451> [Consultat el 23/06/2020]

Annex 11: llistat de pel·lícules interessants sobre el maquis

1. Behold a Pale Horse (1964)

Fitxa tècnica			
Títol	<i>Behold a Pale Horse</i>	Director	Fred Zinnemann
País	Estats Units	Any	1964
Duració	118 minuts	Productora	Columbia Pictures
Repartiment	Gregory Peck, Anthony Quinn, Omar Sharif, Raymond Pellegrin, Paolo Stoppa, Mildred Dunnock, Daniela Rocca.		



Pòster recuperat de:

<https://www.filmaffinity.com/es/film451823.html> [Consultat el 25/06/2020]

2. El espíritu de la colmena (1973)



Fitxa tècnica			
Títol	El espíritu de la colmena	Director	Víctor Erice
País	Espanya	Any	1973
Duració	94 minuts	Productora	Elías Querejeta
Repartiment	Ana Torren, Fernando Fernán, Isabel Tellería, Laly Soldevila, Teresa Gimpera, José Villasante.		

Pòster recuperat de:

<https://www.filmaffinity.com/es/film855997.html> [Consultat el 25/06/2020]

3. Pim, pam, pum... ¡Fuego! (1975)

Fitxa tècnica			
Títol	Pim Pam Pum... ¡Fuego!	Director	Pedro Olea
País	Espanya	Any	1975
Duració	102 minuts	Productora	José Frade P.C.
Repartiment	Concha Velasco, Josep Maria Flotats, Fernando Fernán, José Orijas.		

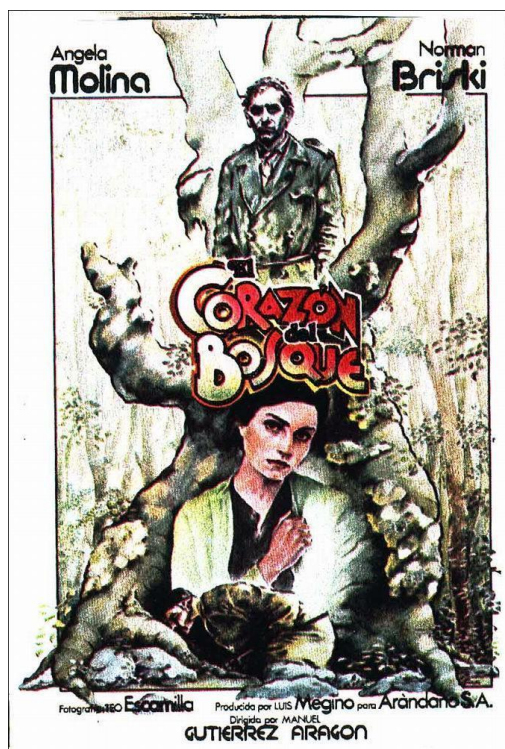
Pòster recuperat de:

<https://www.filmaffinity.com/es/film985276.html>

[Consultat el 25/06/2020]



4. El corazón del bosque (1979)



Fitxa tècnica			
Títol	El corazón del bosque	Director	Manuel Gutiérrez
País	Espanya	Any	1979
Duració	100 minuts	Productora	Arandano S. A
Repartiment	Norman Briski, Angela Molina, Víctor Valverde, Santiago Ramos.		

Pòster recuperat de:

<https://www.filmaffinity.com/es/film174414.html> [Consultat

el 25/06/2020]

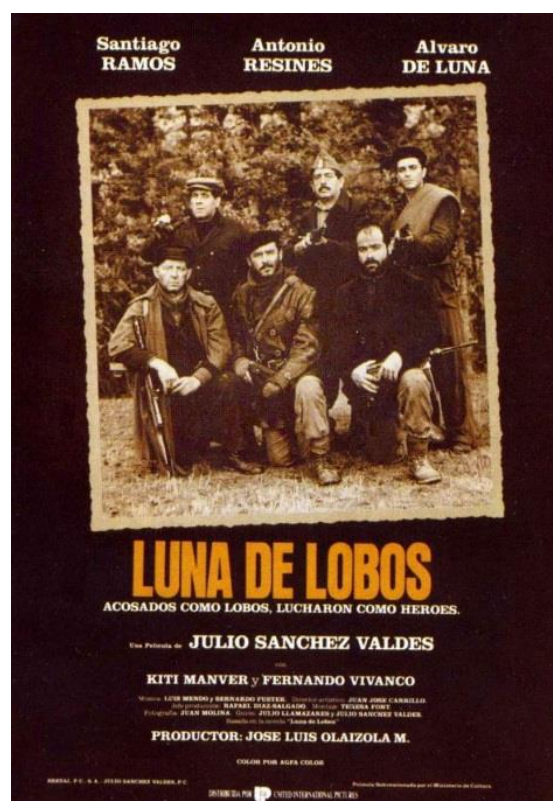
5. Luna de Lobos (1987)

Fitxa tècnica			
Títol	Luna de Lobos	Director	Julio Sánchez Valdés
País	Espanya	Any	1987
Duració	112 minuts	Productora	Brezal P. C, Julio Sánchez Valdés P.C
Repartiment	Santiago Ramos, Antonio Resines, Álvaro de Luna, Kiti Manyer, Fernando Vivanco		

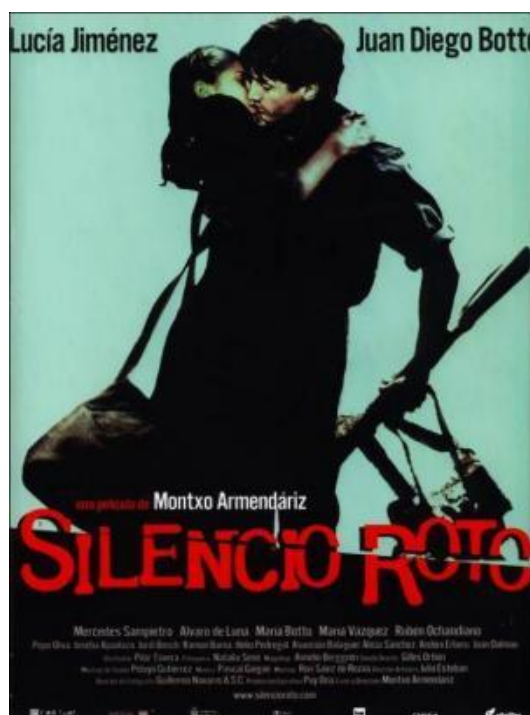
Pòster recuperat de:

<https://www.filmaffinity.com/es/film843419.html>

[Consultat el 25/06/2020]



6. Silencio Roto (2001)



Fitxa tècnica			
Títol	Silencio Roto	Director	Montxo Armendáriz
País	Espanya	Any	2001
Duració	110 minuts	Productora	Oria Films
Repartiment	Lucía Jiménez, Juan Diego Botto, Mercè Sampietro, Álvaro de Luna, María Botto, Rubén Ochandiano.		

Pòster recuperat de: <https://www.filmaffinity.com/es/film829628.html> [Consultat el 25/06/2020]

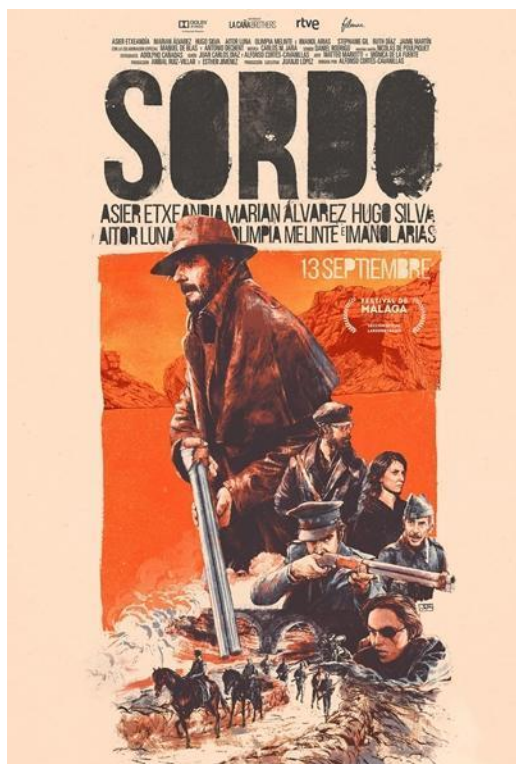
7. El Laberinto del Fauno (2006)

Fitxa tècnica			
Títol	El laberinto del Fauno	Director	Guillermo del Toro
País	Espanya	Any	2006
Duració	112 minuts	Productora	Coproducción España-México -Estados Unidos
Repertiment	Ivana Baquero, Sergi López, Maribel Verdú, Doug Jones, Ariadna Gil, Àlex Angulo, Federico Luppi, Roger Casamajor		



Pòster recuperat de: <https://www.filmaffinity.com/es/film977734.html> [Consultat el 25/06/2020]

8. Sordo (2018)



Fitxa tècnica			
Títol	Sordo	Director	Alfons Cortés-Cavanillas
País	Espanya	Any	2018
Duració	121 minuts	Productora	La Caña Brothers
Repertiment	Asier Etxeandia, Aitor Luna, Hugo Silva, Marián Álvarez, Imanol Arias, Antonio Dechent, Olimpia Malinte.		

Pòster recuperat de:

<https://www.filmaffinity.com/es/film766451.html> [Consultat el 25/06/2020]